

УДК 821.3.09

ЖУРБА С.С.

ТРАГІЧНА ПОЛІФОНІЯ В «ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ МАДОННІ»

І. ДРАЧА

У статті розглядається ефект поліфонії в «Чорнобильській мадонні», що виражається на ідейно-художньому (заклик замислитися над долею суспільства після катастрофи), образному (варіації образу Мадонни) та структурному (полісемантична «поема-мозаїка») рівнях.

Ключові слова: поліфонія, трагізм, полісемантична поема, образ матері.

Після страшної катастрофи у квітні 1986 року на Чорнобильській АЕС з'явилися поеми С. Йовенко «Вибух» та Б. Олійника «Сім», документальна повість Ю. Щербака «Чорнобиль», роман В. Яворівського «Марія з полином в кінці століття», сповнені закликом замислитися про наслідки наукових відкриттів, що не тільки несуть користь людству, але й руйнують його безпеку. Одним із найяскравіших творів про цю трагедію стала поема «Чорнобильська мадонна» Івана Драча, у якій автор поставив перед собою завдання «не так відобразити перед собою подієвий бік чорнобильської трагедії, як, обертаючи тему окремими гострими гранями, дати концентроване вираження свого суб'єктивного переживання її, того потрясіння свідомості, яке вона викликала, з виходом на вічні моральні та філософські питання, що набувають якості особистої пристрасті» [2, 24]. Тобто поет прагнув не стільки показати перебіг жахливих подій в Україні, як у сконцентрованій місткій метафорі окреслити розтерзану долю людини на перехресті конкретного життя та історії людства.

Сучасні дослідники творчості І. Драча Ю. Бондаренко, А. Ткаченко, М. Ткачук вказують на художнє осмислення митцем чорнобильської трагедії, своєрідність структури, образ матері у поемі. Проте питання

поліфонічності в «Чорнобильській мадонні» на ідейно-художньому, образному та структурному рівнях потребує детальнішого дослідження.

«Чорнобильська мадонна», за визначенням самого І. Драча, – поема, проте її можна назвати і скорботною піснею, і плачем, і поемою-трагедією, і «поемою-мозаїкою» (А. Ткаченко). Складність композиції та синтез різножанрових елементів дають підстави визначати поему як багаторівневий полісемантичний твір, у якому переплітаються лірика («Пролог») з прозою («З канадської листівки «Мадонна Атомного віку» Василя Курилика, 1971), баладою («Хрещатицька Мадонна»), з відродженим міфом («Солдатська мадонна»); епіка, приправлена «чорним гумором» («Варіація на банальний київський сюжет, або ж Баба в целофані – наша мати»), наявна сатира («Бенкет в пору СНІДу, або Скіфська Мадонна», «Мати і «хриstopродавці», «Ода молодості»). Картини національної катастрофи автор відтворює у кожному із 25 розділів поеми, які об'єднані, на думку Ю. Бондаренка, спільною концепцією: «змальована автором апокаліптична картина ще раз підтверджує причинно-наслідковий зв'язок між духовною та екологічною катастрофами світу, невідворотність кари за злочинну діяльність людини на Землі» [1, 34]. З цього плетива сюжетів вибудовується багатопланова структура, в якій поєднано алегорію з прямою мовою, саркастичне й трагічне – зі сповідальним, і в ній постає реально пережита правда життя. Синтез різних жанрів, вільного римування, стилістичних прийомів сприяє витворенню поліфонічності твору. Модернізуючи архітектоніку і збагачуючи виражальні можливості української поеми, Іван Драч, як вважає І. Дзюба, розширює її жанрові межі, використовуючи багату «стилістику, вводячи елементи кінодинаміки, колажу, публіцистики, документалістики» [2, 23]. Експериментуючи над формою, автор підпорядковує засоби художнього зображення ідеї – нагадати людству про

вічні загальнолюдські цінності, про свій обов'язок перед природою та Землею.

Для передачі багатолікості народної біди та підтверджуючи об'єктивність викладу фактів, І. Драч використовує фактографічну основу, портрети реальних осіб, цитує колег-письменників, переповідає розповіді учасників ліквідації аварії, вловлює її закордонне відлуння. Біль поета від пережитого настільки сильний, що йому не вистачає слів, бо ніякими словами не можна передати вселенський жах:

Я заздрю всім, у кого є слова.

Немає в мене слів. Розстріляні до слова.

Мовчання тяжко душу залива.

Ословленість – дурна і випадкова [3, 632].

Осмислюючи трагедію не тільки України, а й людства в цілому, автор «Чорнобильської мадонни» звертається до проблем відповідальності вчених за свої відкриття (досить гостро до цієї проблеми звернувся ще Б. Брехт у п'єсі «Галілео Галілей» (1938)). Прозріння поета здобує дорогою ціною:

За безладу безмір, за кар'єри і премії,

Немов на війні, знову вихід один:

За мудрість всесвітню дурних академій

Платим безсмертям — життям молодим... [3, 647].

Своєрідність побудови поеми Івана Драча впливає із багатоплановості образу Мадонни, в якому зливаються декілька жіночих образів: Мати Божа, заступниця людська; жінка-мати (у тому числі й майбутня мати); Мати-Батьківщина. Усі ці іпостасі становлять певну цілісність, єдність, але й розчленовуються на окремі виявлення образу. Поліфонічне звучання образу Матері досягається завдяки поєднанню безлічі голосів, кожен з яких звинувачує, стверджує, страждає і розповідає. Для цього поет використовує цитати з різних авторів, алюзії та

ремінісценції, що підсилюють ефект поліфонії: С. Йовенко: «Баба Христина, звісно, не має рації, рветься у зону, що ти їй не кажи!», В. Яворівський: «...Мавра поривається напитися води з річки, але Марія тримає її за роги», П.Тичина, автор «Скорбної матері»: «Проходила по полю – / Зелене зеленіє... / Назустріч Учні Сина: / Возрадуйся Маріє», В.Симоненко: «Можна все на світі вибирати, сину...» та інші.

Прагнення створити образ Мадонни («Як малювали на задану тему Божове мистецтво, / Протягом тисячоліть – від Рубльова до Леонардо да Вінчі / Від Вишгородської Мадонни і до Сікстинської, / Від Марії Оранти і до Атомної Японки...» [3, 631]), вдається поету в узагальненому образі Матері, поєднуючи Святу Марію (Божу Матір) і жінку-матір ХХ століття. І. Драч, змальовуючи сучасну Чорнобильську мадонну, ставить її поряд з образом Божої матері.

Образ матері у поемі є не тільки поліфонічним, але й має кілька перевтілень. Спочатку перед читачами постає Мадонна Атомного віку з канадської листівки Василя Курилика: «Це прийде безжалісно до жінки з дитиною, до матері з немовлятами саме в той день...» [3, 633]. Міф про сліди від босої жіночої ноги, які кожної ночі бачили біля саркофага відтворює автор у «Солдатській мадонні». Іван Драч створює образ «невмирущої матері» – матері генерала, що не хоче покидати рідну домівку, землю, хоч її діти і прирекли її на загибель. Ще однією варіацією образу Божої Матері постає проста жінка-селянка, працююча і винахідлива, яка живе у своєму світі – «баба в целофані». Щира і чистосердечна, у своїх наївних міркуваннях вона дорікає непутящим синам, які довели природу до жахливого стану, що змальована невеликими штрихами-вкрапленнями.

Перед читачем постає страшна картина – світ змінюється на очах: ліс став «сонця рудіший», «а ... тополі іржаві, як мітли, / Скрушно небо метуть головами. / І де сосни дощами спалені, / Лізуть в очі лихою іржею

[3, 636—637]. Поет нарощує трагічну енергію повтором слів «іржаві», «іржа», метафорою «дощами спалені», досягаючи художнього ефекту: в читача «поглиблюється відчуття насильства над природою, передчасного її вмирання, випаленості, спустошеності» [1, 35]. Радіація вразила все навколо: природу, повітря, тварин, воду, а найголовніше – душі людей.

Проте І. Драч основну увагу все ж приділяє перш за все проблемам людини, її моральним та фізичним стражданням. З кожним розділом відбувається градація образу матері, і він стає більш трагічним. Так, у «Вічній материнській елегії» автор трансформує біблійні образи, щоб нагадати людству про зрушення моральних цінностей. Як наслідок, – духовний негатив у розділі «Мати і «хриstopродавці», – розповідь про онука генерала і його прибічників, які мародерствують у «закритій зоні».

Переосмислюючи біблійну символіку, поет, як слушно зауважує Ю. Бондаренко, «адаптує християнську міфологію в часовому просторі другої половини ХХ століття» [1, 35] й об'єднує розп'яття Христа із стражданням тих, хто загинув у страшному саркофазі. Саме це підсилює трагізм й наголошує на жахливій смерті безневинних пожежників:

Той огненний хрест, а на ньому і в нім
Палає мій син у кільці вогнянім,
Бо атомні цвяхи засаджені в руки,
Бо губи горять од пекельної муки... [3, 643].

Модифікуючи біблійний мотив, автор подає чорнобильську катастрофу не тільки як національну трагедію, але й як трагедію людства загалом. У «Материнській пісні з чоловічої душі» любов матері піднімається до фізичних мук сина, але не рятує його. Відчуття втрати рідної душі і нездатність запобігти нещастю спричиняє психологічну драму. Осмислюючи горе і сльози, що спіткали українців та й не тільки їх, поет висловлює своє розуміння, що і його народ, і він сам, і його близькі тепер розіп'яті на вічній дорозі. Біблійні образи допомагають збагнути вселенський розмір лиха й

осмислити символічний його смисл для історії людства. У «Роздумах під час відкритого Чорнобильського суду у закритій зоні...» автор згадує про Ісуса-спасителя, про царя Ірода, якого проклинає людство за жахливий злочин, і саме «на стику мови євангельської притчі і мови сучасної спраглої істини суспільності поет говорить про відповідальність усезагальну і конкретну, неблаганно-особисту» [2, 24].

У розділі «Трактористка» відтворено переживання молоді дівчини, якій щодня доводиться ковтати «пилюку з чорнобильськими радіонуклідами». Дівчина усвідомлює, що ця аварія може привести до найстрашнішого і вона взагалі не зможе виконати свою величну місію – бути Матір'ю. Так нереалізоване материнство однієї жінки стає у поемі символом украденого у всього людства майбутнього. Переживання щодо спроможності народити дитину змінюються картиною, що постає у розділі «Хрещатицька мадонна». Молоду жінку, що нездатна продовжити себе в нащадках, що не може стати матір'ю, і від того божевільну, зображує у цьому розділі Іван Драч, порівнюючи із Шевченковою Катериною. Щоб підкреслити її тяжкий фізичний і психологічний стан, автор каже, що вона несе в руках замість дитини «спеленуте ніщо»:

Ти – збожеволіла. З лахміття ляльку ти
Несеш – куди? Хіба в психіатричку?!
Тебе – знайти, од пекла вберегти!
А ти втекла, як в пекло, в електричку... [3, 658].

В «Епілозі» створено образ-символ Божої Матері, який стає уособленням, втіленням закликом до відповіді за її трагедію, за трагедію людства:

Вона дивиться, дивиться в душу.
Вона палить очима до дна... [3, 659]

Через атомну катастрофу, розщеплення самої суті буття, його глибинного сенсу відкривається людині ХХ століття апокаліпсис, кінець

людського існування, і на цьому наголошує автор в останніх рядках твору:

Сіль пізнання – це плід каяття...

Несе сива чорнобильська мати

Цю планету... Це хворе дитя!.. [3, 660]

Образ Чорнобильської мадонни репрезентує Апокаліпсис, світову скорботу, і для цього поет вводить історичні й літературні паралелі (християнська Марія, «Скорботна мати» П. Тичини). Мадонна у поемі Івана Драча стає втіленням невідворотного суду совісті, перестороги бути людяним, правдивим, щоб зберегти свою планету, й проходить через певні варіації – селянська Мати, Солдатська Мадонна, Хрещатицька Мадонна і навіть скіфська.

Проблема екологічної та духовної катастрофи піднімається в розділах «Соловей-Розбійник», «Ода молодості», «Фізики й лірики». Дві різні сутності «людина» і «смерть» поєднує автор у розділі «Соловей-розбійник» у образі сина Марії. Це образ тогочасного технократа, який, прикриваючись високими гаслами, будує кар'єру. Небезпечні експерименти сина обернулися трагедією для людини. Селяни прозвали його «свистуном», а Марії дорікають, що вона народила «анцихриста». Уособленим образом смерті (у даному випадку – невидимої радіації) є образ казкового Солов'я-Розбійника. Цей фантастичний герой «сам-один живе» у Прип'яті і нищить людей.

Нашарування цих катастроф в «Оді молодості» визначають ознаку сучасного світу, а поєднання понять «смерть» і «молодість» підсилює ідею твору – порушення законів світобудови веде до непоправних наслідків. Абсурдність поєднання цих констант передано у рядках: « Коли помирати, то вже молодим!» [3, 646]. Розв'язкою дискусії 50-60-х років, яка отримала назву «фізики і лірики», стала чорнобильська трагедія. Про це свідчить діалог між фізиком і поетом, в якому відчутне осмислення першим вини за

те що сталося й усвідомлення того, що наука не може змагатися з силами і законами Природи. Поєднання «предметної, чуттєвої конкретики реалістичних деталей з одночасним метафоричним, символічним узагальненням» [4, 21] стало однією з особливостей поетики не тільки «Чорнобильської мадонни», але й усієї творчості Івана Драча.

Отже, «Чорнобильська мадонна» – це полісемантичний твір, «поема-мозаїка», в якій переплетені сюжетні ходи, варіації образу Мадонни підпорядковано ідеї твору – покути за страшний гріх перед своїми дітьми та матерями, своїм народом, своєю землею. Через біблійні образи поет розкриває моральні проблеми, пов'язані з Чорнобильською трагедією.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Ю. І. Поема Івана Драча «Чорнобильська Мадонна» у шкільному вивченні / Ю. І. Бондаренко // Дивослово. — 1999. — №5. — С. 34—39.
2. Дзюба І. «Народжуйте себе допоки світу...» / Іван Дзюба // Драч І.Ф. Берло: Книга поезій ; [передм. І.М.Дзюби]. — К. : Грамота, 2007. — С. 5—26.
3. Драч І.Ф. Берло: Книга поезій / Іван Федорович Драч ; [передм. І.М.Дзюби]. — К. : Грамота, 2007. — 912 с.
4. Ткаченко А. Художній світ І. Драча / Анатолій Ткаченко. — К. : Либідь, 1992. — 78 с.

ЖУРБА С. С.

ТРАГИЧЕСКАЯ ПОЛИФОНИЯ В «ЧЕРНОБЫЛЬСКОЙ МАДОННЕ» И. ДРАЧА

В статье рассматривается эффект полифонии в «Чернобыльской мадонне», которая выражается на идейно-художественном (призыв задуматься над судьбой общества после катастрофы), образном (вариации

образа Мадонны) и структурном (полисемантичния «поэма-мозаика») уровнях.

Ключевые слова: полифония, трагизм, полисемантическая поэма, образ матери.

ZHURBA S.

TRAGIC POLYPHONY IN «CHERNOBIL'SKIY MADONNA»

I. DRACHA

In the article the effect of polyphony is examined in «Chernobil'skiy Madonna» which is expressed on ideyno-khudozhnemu (appeal to be thoughtful above the fate of society after a catastrophe), vivid (variations of appearance of Madonna) and structural (polisemantichnia «poem-mosaic») levels.

Key words: polyphony, tragedy, polysemantic work, appearance of mother.

Стаття надійшла до редколегії 15.01.2013 р.

